

Əziz oxucular, bu günlərdə tanınmış yazıçı-publisist Azad Qaradərəlinin 70 yaşı tamam oldu.

Qeyd edək ki, Azad Qaradərəli (Vəliyev Azad Vəli oğlu) 5 mart 1954-cü ildə Zəngilan rayonunun Qaradərə kəndində doğulub. 1976-cı ildə Azərbaycan Dövlət Pedaqoji İnstitutunun (hazırkı ADPU) filologiya fakültəsini bitirib. Bir neçə il ixtisası üzrə pedaqoji sahədə, qəzetdə, eləcə də uzun müddət radioda çalışıb. Hal-hazırda "Yazı" ədəbiyyat dərgisinin təsisçisi və baş redaktorudur.

İlk ciddi qələm təcrübələrinə ali məktəbdə tələbə ikən başlayıb. Gənc yaşlarından hekayələri radioda səslənib, "Ədəbiyyat və incəsənət" qəzetində çap olunub. Sonralar "Azərbaycan", "Ulduz" jurnallarında, müstəqillik dövründə isə müntəzəm olaraq "Yazı" dərgisində və digər mətbu orqanlarda hekayələri, romanları və esseləri ilə çıxış edib. İlk kitabı "Dumduru su" (hekayələr) 1987-ci ildə işıq üzünə görüb. Daha sonra "Ulartı" (hekayələr), "Qar ağılı" (hekayələr) və "Burda yer fırlanmırdı"

(roman və hekayələr) nəsr kitabları nəşr olunub. Bunların ardınca "Burda kişi var?" (hekayələr), "Müharibə uşaqları" (silsik hekayələr), "Demokratiya ağılları" (silsik hekayələr), "Qadağan zonası" (hekayələr), "Sevgilim Vətən" (Vətən Müharibəsi hekayələri), "Şəhərcik" (roman), "Kuma-Manıç çökəkliyi" (roman), "Əlindən bir kəm" (roman), "Morq çiçəkləri" (roman), "Ən böyük adam" (roman), "Ucubuluq" (roman), "Erməni doktorun gündəliyi və Qarabağın qara hekayələri" (roman), "Cəbrayıl əfsanəsi" (roman), "Renessans həsrəti" (3 cildə esselər, müsahibələr), "Yasaq ədəbiyyatın yaradıcısı" (Sabir Əhmədli haqqında esselər), "Vətən şairi" (Eldar Baxış haqqında esselər), o cümlədən ölkə xaricində "Süt gölü" (İstanbul, Kaynak yayınları Boyalıkuş, hekayələr), "Petrol tarlaları" (İstanbul, Kaynak yayınları Boyalıkuş, roman), "Sessiz nehrinkıyısında" (İstanbul, Asmaaltı yayınları, hekayələr), "Ostatınazapalki" (Ridero, Polşa, hekayələr), "Moloçniereki" (Ridero, Rusiya, hekayələr) və başqa kitabları işıq üzünə görüb. Hekayələri rus, türk, polyak,

ərəb, ingilis dillərinə çevrilərək Rusiya, Türkiyə, İran, Polşa, Misir, Əlcəzair və ABŞ-da saytlarda, jurnallarda və antologiyalarda yayımlanıb. "Süt gölü" hekayəsi əsasında Çexiyada qısametrajlı bədii film çəkilib.

70 yaşının tamamı münasibətlə təxminən 20 cildən ibarət külliyyatının çapına başlanılmışdır ki, hələlik o seriyadan 1-2-3-4-5-ci cildlər çap olunmuşdur. Eyni zamanda Vaqif Osmanlının "Sözün azadı" monoqrafiyası, habelə ədəbiyyatşünasların, dilçi-alimlərin, filosofların, qələm dostları olan yazıçıların məqalələrindən ibarət "Azad Qaradərəlinin söz aləmi" adlı irihəcmli kitab da nəşr edilmişdir. Yazıçı Azadlıq radiosunun hekayə müsabiqəsinin (2011-ci il) qaliblərindən olmuş və Polşa haqqında hekayələr müsabiqəsində xüsusi diploma layiq görülmüşdür.

Beş övlad atasıdır.

Biz də "Art" səhifəsi olaraq hörmətli yubileyinizi təbrik edirik, müxtəlif zamanlarda özünü və yaradıcılığını haqqında qələmə alınan yazılardan bir neçəsini sizlərə təqdim edirik.

...Azad hekayəsini şifahi dilde işləyən köhnə sözlərlə bəzəməyi xoşlayır və bu onun dilinin ifadə gücünü artırır. İlk hekayələrində, kənd müəllimi olanda yazdığı hekayələrdə onun dili hamar, normativ qəzet dilidir. Sonrakı hekayələrdə isə o, təsvir etdiyi mühitdə işləyən, amma yazıya az düşmüş sözləri işlətməyi xoşlayır. Onun bildiyi və işlətdiyi belə sözlərin sayı çoxdur. Azadın hekayələri bu baxımdan da çox maraqlıdır, xalq danışığı dilində hələ yazıya düşməmiş böyük imkanlardan xəbər verir. Radio-pyeslər üzərində çalışması onda şifahi dramatik replikanın hədsiz imkanlarından istifadə ustalığı yaradıb.

Hekayədə həm insan taleyi, həm təbiət mövzusu, həm də qaçqınlıq məsələsi vardı. Birinci mənimçün daha əhəmiyyətli idi, çünki bu, əsil yazıçı istedadının əlamətidir. Yazıçı — ilk növbədə insanları duyan, sevən və onlar barədə danışmağı xoşlayan bir insandır. Qalan mövzular insana aid olduğu üçün dəyərlidir. Yaxşı yazıçılıq — insanı dərinləndirən duya-duya göstərməkdir.

Hekayədə kompozisiya səliqəsizliyi vardı. Amma qəhrəmanlar yaxşı təsvir ediləndə bunun ziyanı olmur. Onun hekayəsində bir də Qarabağ müharibəsi vardır. Sonra bu müharibəni onun əksər yazılarında izlədim. Burada qəzetlərdə verilən nalə və nifrət dolu müharibə yoxdur. Burada hər qəhrəmanın öz müharibəsi ilə üzleşirik, bu isə təzə bir müharibə obrazı yaradır. Azadın hekayəsində də itirilən torpaqlar barədə ümumi sözlər yox, insanı itirdiyi şəxsi evi, məhəlləsi, qohum-qonşusu ilə, qucağında böyüdüüyü təbiətlə bağlı intim yaşantıları verilir. Bu bədii idi, təzə idi.

Məsələn, "Ulartı" hekayəsi nağıl metamorfozu üzərində qurulub. Bəncisi erməni əsirliyində olan gənc xəcalətdən itə çevrilir və sahibsiz,

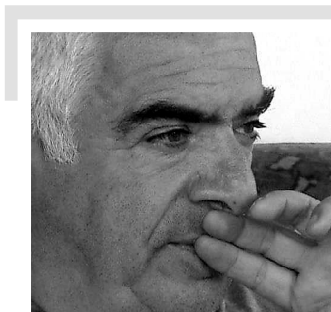
baxımsız itlər kimi ulamağa başlayır. Sonralar Azad bu obraz üzərində daha iri bir əsər yazdı: "Günəş tutulan yerdə" romanı. Bu əsər Qarabağ müharibəsi haqqında ən dəyərli, ən həyatı yazılardan biri sayıla bilər.

Mən Azaddan oxuduğum birçə hekayə barədə qeydləri dostum Aslan Quliyevə dedim. Sonra biz ikinci dəfə görüşdük: Azad Qaradərəli sonuncu kitabını mənə getirmişdi, hətta mənə kitabın təqdimatına dəvət elədi. Öyrəndim ki, Azad Zəngilanda kənd müəllimi olanda onun

lər. Bizim prozada bu səviyyədə qadın obrazları yoxdur. Qadınları yaxşı təsvir etməkdə onu ancaq Seyid Hüseyn, İlyas Əfəndiyevlə müqayisə etmək olar. Çünki Azad Qaradərəlidə həqiqi, böyük yazıçı səmimiyyəti var. O insanların, həyatın sərt üzünü də göstərməyi xoşlayır. Bununla o sələflərindən də seçilir. Azadın qadın obrazlarının əksəriyyəti sərt, amansız addımlar da ata bilən adamlardır.

Məsələn "Hörgü" hekayəsindəki Ayışə belə bir qadındır. Yazıçı

Yazıçılıq yolu

Rəhim Əliyev tənqidçi

balaca hekayədə onun bütün taleyini, bu taleyin sərt döngələrini də qələmə alır. Arvad hesabına kolhoz sədri olan əri öz katibəsini boğaz eləyəndən sonra Ayışə uşaqlarını da götürüb ərinə tərk edir. Öz rayonlarına gedir. Yazıçı bunu müsbət bir hal kimi yox, həyat faktı kimi, öz daxili dəyərləri ilə yaşayan qadının seçimi kimi qələmə alır.

"Dəli Sərvərin dəli olmağı" hekayəsi yazıçının psixoloji dərinlik cəhətdən ən güclü yazılarından biridir. Bu hekayənin də qəhrəmanı Kor Simuzər adlı vaxtı keçmiş qızıdır. Bir təsadüf üzündən onun bir gözü uşaqlıqdan şikəst olub. Bur gün onu kənddə Sərvər adlı səbəbi, amma qəribəlikləri olan birinə ərə verirlər. Simuzər daxili qadınlıq instinkti ilə Sərvəri duyur, onun dilini tapır və onların iki uşağı da olur.

Lakin Sərvərin anası öləndə onun tamahkar şəhəri qardaşları onun qapısının mal-qarasını kəsirlər, qan və ədalətsizlik görə Sərvər doğrudan-doğruya havalanır. Amma onun dəli olmasının əsil sə-

Azad

bəbini ancaq Simuzər bilir və duyur. Onun fitri qadınlıq duyğusu hekayənin əsas bədii yeniliyi kimi açıqlır. Bu hekayə Avropa tənqidçiləri tərəfindən Z.Freydin təsiri kimi oxunardı. Amma əslində bu yazı Azadın adamları duyma fəhminin parlaq bəhrəsidir.

Azad parlaq bir hekayəçidir. Bu hekayələrin bir qismi qısadır. Lakin onların hamısında həyat faktına, insan əməllərinə təzə bir baxış bucağı var. Onun süjetləri, qəhrəmanları hamısı onun özününküdür, öz mühitinin və bioqrafiyasının faktlarıdır. Onda ədəbiyyatdan və kitabdan gələn mövzular yoxdur. Əsil yazıçılar məhz belə olur. Onlar öz həyat biliklərinə və təcrübələrinə öz yazıçı baxışlarını tapırlar. Bu ancaq həqiqi yazıçı fəhmi sayəsində, adamları qeyri-adi duyma bacarığı sayəsində mümkün olur. Azadın hekayələrini sayca

getmiş oğlunun qayıdışına bir buyuzlu qoçu üç il saxlayır. Qoç qəfil-dən öləndə arvadı Əfşan onu yoldan çıxarır: kişi murdar olmuş heyvanın dərisini soyur və aparıb yağlı əti bazarda satır. Hekayənin sonluğunda kişi murdar olmuş ətdən xörəyi bilmədən ləzzətlə yeyəndə oxucunun ürəyi bulanır. Bu yazıçının ustalığıdır. Azad bu hekayədə insanın özünü əxlaqdan azad etməsi prosesini göstərmişdir. İndi hər yerdə xüsusi peşə-ölü heyvanların ətinə yığıb satan adamlar əmələ gəlib. Əslində bu cəmiyyətdə əxlaqın və insafın deqradasiyasıdır, əşirət dövrünə qayıdışdır. Əşirət dövrü yemək üçün qaydasız mübarizə idi, indi pul üçün qaydasız mübarizə gedir.

...Azadda insanları fəhmiyə duymaq, hiss etmək qabiliyyətindən dedik. Bu qabiliyyət sosial proseslər haqqında yazanda qeyri-adi bir nəticə verir sosial proseslərin parlaq mənzərəsi ortaya çıxır. İnsan ehtiraslarının dramı — həqiqi, səmimi, ağılı dəramı ortaya gəlir. "Uzun hekayə" ədəbiyyatımızda yeri boş olan parlaq bir romanın konspekti təsiri bağışlayır. (Şair Eldar Baxış barədə xatirələr istisna olmaqla, fikrimcə, Azad bu barədə ayrıca bir yazı yazmalıdır).

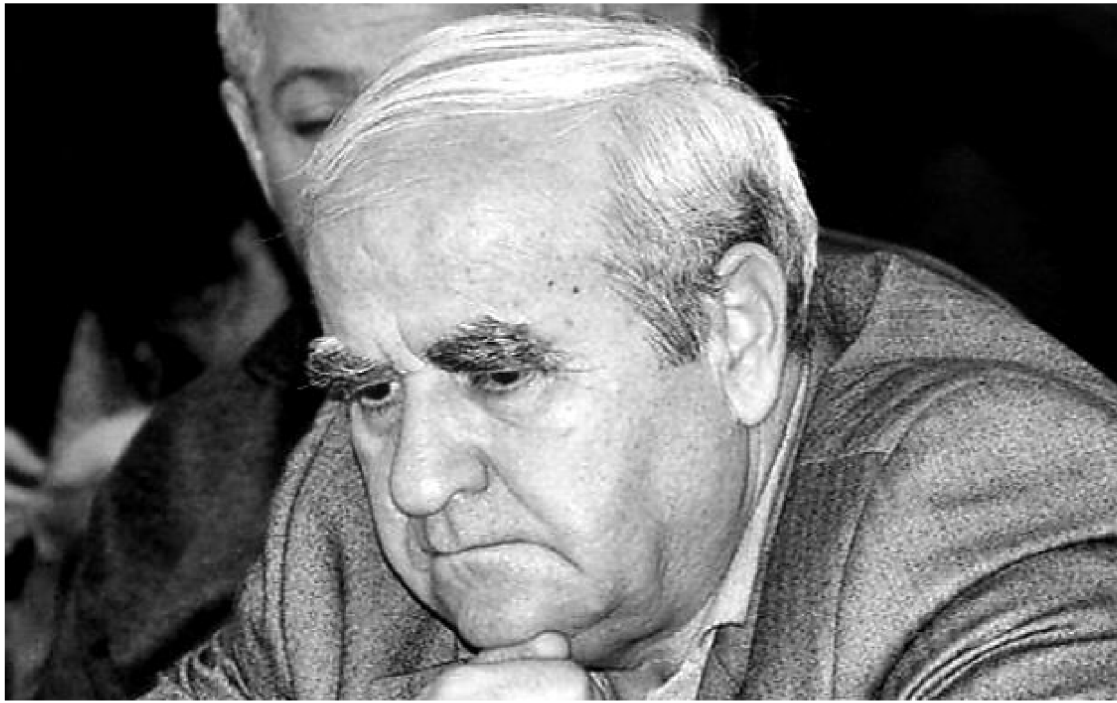
Mənim üçün "Uzun hekayənin" ən qiymətli cəhəti yenidən qurma başlayandan 1990-cı ilin avqustuna qədər, SSRİ dağılana qədər bir rayon mərkəzində baş verən azadlıq inqilabının təsviridir. SSRİ-nin dağılmasının Azərbaycan mərkəzlərində baş verib və dağılma prosesinin əsil tarixi mənası bu hadisələrdə üzə çıxır. Çünki kommunist partiyası B. Yeltsin tərəfindən qadağan edilməmişdən əvvəl məhz bizim ucqar rayon mərkəzlərində öz rəhbər statusunu itirmişdir. Bu prosesi Azad, yazıdan görüldüyü kimi, gözəl bilir, özü onun iştirakçısı olub.

İndiki halda yazıda inqilabın gedişi və onun indiki nəticələri qarışıqdır: zaman planı tez-tez irəligeri dəyişir. Bunları ayırmaq da olar. Bütün inqilablar 20-30 il sonra başa düşülür, ədəbiyyata addayır. Azad bu işdə birincidir—daha doğrusu xalq inqilabını real proses kimi, bütün dəqiqliyi ilə göstərməkdə birincidir. Lakin yazının indiki sonluğu — Vəkil Səxavətin dil açması

— əsərə yekun vurmur və müstəqil novella təsiri naxışlayır.

...Bu, ilk növbədə, müstəqil ədəbiyyatdır, öz əxlaqi və yaradıcı prinsipləri olan ədəbiyyatdır. Ədəbiyyat onlar üçün fərdi yoldur, özünü tapmanın əzablı və tənha yoludur. Bu yol qoltuqlara girməklə işi ucu axtaranların əks qütbüdür. Çünki həqiqi yazıçılıq Prometey kimi tənha məğrurluqdur, heç bir mükafat gözlemir, mükafat, özünü təsdiq onun içindəki əxlaqi dayaqdadır.

Azad bu yolu dözümlə gəlib və məğrur-məğrur davam edir. Bu yazının savaşı və yazıçılıq savaşıdır. Bizdə bu savaş qələm adamının yoxsulluq, məişət qayğıları, işsizlik, tənhalıqla, ictimai rəyin yoxluğu ilə mübarizəsindən ayrılmazdır. Yazıçılıq bu savaşla başlanır və onunla qurtarır. Amma Azadın gücü və enerjisi hələ çoxdur. O müasir nəsrə, müstəqil ədəbi hərəkata hələ böyük töhfələr verəcək.

dıq. Bugün isə dünya tamam başqadır, artıq mərkəz yoxdur, mərkəzlərin çoxluğu var. Biz bu çoxmərkəzli dünyanın harasında, buna cavab vermək çətindir.

Orxan Pamukun "Saf və düşüncəli romançı" kitabında romanın mərkəzi ilə bağlı bir fəsil var. Fəslin mahiyyəti belədir ki, usta yazıçılar bilirlər ki, romanda həmişə - ya əvvəlcədən planlaşdırılan, ya da yaza-yaza aşkarlanan - gizli bir mərkəz var və bütün yaxşı əsərlər gücünü həmin mərkəzə alır. Pamuk yazır: "Mövzuya dair ən yaxşı nümunə Borxesin "Mobi Dik" haqqında yazdıqlarıdır. Borxes deyir: "Oxucu əvvəlcə mövzunun balina ovçularının səfəliyi içindəki həyatından bəhs etdiyini zənn edə bilər." Çünki "Mobi Dik" əvvəli, eynilə cəmiyyəti tənqid edən sosial romanlar kimi, hətta böyük bir qəzet reportajı kimi balina ovçularının çətin həyat şəraitindən bəhs edir. Sonra mövzunun Kapitan Ahabın qılgınlığından bəhs etdiyini zənn edirik. Çünki "Mobi Dik" ortalari çox güclü və qəzəbli bir roman obrazının xarakterini açmağa çalışan psixoloji romanlar kimi yazılıb. Lakin əsl mövzunu Borxes bizə belə xatırladır: "Hekayə səhifə-səhifə böyüyərək kainatın hüdudlarını əldə edir." Bir romanın nəql etdiyi mövzu ilə, mərkəzinin bir-birindən "Mobi Dik"dəki kimi ayrı olması, o romanın forma və düşüncə olaraq parlaqlığının, dərinliyinin təzahürüdür."

Fikrimcə, "Kuma-Maniç çökəkliyi"ndə romanın mərkəzində nə bütün tragik olayların fonunda Xosrovun sonda ilk məhəbbətinə qovuşması, nə torpaqlarımızı itirməyimizdə özümüzdən olan alverçi "qəhrəmanlar"ın tənqidi, nə də kəramət sahibi babaların müqəddəs mirasının itirilməsi torpaqlarda qalması deyil. Romanda mənə görə gizli mərkəz lalların yaşadığı kəndlə bağlı parçadır. Sevgiləri üçün gizlincə qaçan, sonradan bir kəndin əsasını qoyan Fərhadla Fatmanın əhvalatıdır bu. Fatmaya görə dilinə dağ basılan Fərhad laldır, bir-birinə qoşulub qaçdıqları gündən bəri hamı onların öldüyünü düşünür. Lakin onlar bu səsi-küylü dünyada özləri üçün yeni bir dünya yaradırlar – sükut dünyası, sükut kəndi. Dünyanın heç bir xəritəsinə düşməmiş, adı olmayan, əlifbasız olmayan bu lallar kəndində öz səssiz, sözsüz etirazlarını həyat tərzinə çevirirlər. Xəbər alanda ki, "kimlərdənsiniz? - susurlar, "dostunuz kimdir?" - desəniz, susurlar, "düşməniniz varmı?" - soruşanda, susurlar.

Səlim Babullağolunun "Hilal anlatdıqları" adında bir şeiri var. Hilal adlı lal bir qızın dilindən yazılan şeirdə, hər oxunuşda məni təsirləndirən bir misra var: əllərim ağrıdı sizə anlatmaqdan. "Kuma-Maniç çökəkliyi" romanında "Lallar kəndində" fəslini oxuyanda çox sevdiyim həmin şeiri xatırladım və birdən özüm üçün kəşf etdim ki, dərdi anlatmaqda dilin də, sözlərin də aciz qaldığı, sevginin yerinə nifrətin, körpə gülüşlərinin yerinə mərməyi vıyılısının dünya başına götürüldüyü zamanda sükuta sığınan və dünyada tayı-bərabəri olmayan bir etiraz forması, bir intiqam metodu tapmış Fərhadla Fatmanın əhvalatı öz bətnində hələ çox gizli mətləbə beşik sallayırlar...

Qaradərəli – 70

Cinara Ömray yazıçı

ni, heç vaxt höküm verməzdi bu yaxşıdı, bu pis. O sadəcə bildikləri haqda danışar, sonda seçimi bizim ixtiyarımıza verərdi.

... Bir də hamımızın sevimi "Yazı" dərgimiz var idi ki, Azad müəllimin rəhbərliyi ilə çixırdı. Bir dəfə mən də bizim "Yazı"ya yazı göndərdim – "Tut ağacı". Azad müəllimin dəqiq və konkret adam oldu-

raz etmək istəyən çılğın gənclik çağından, Flobervari dilə desək, "həsnələrin ruhunu anlamağa doğru" gedən təkamülün xronikasındır.

Azad Qaradərəlinin "Kuma-Maniç çökəkliyi" romanını bu kontekstdə belə bir oksimoronla ifadə etmək olar: Yaddaşa doğru, irəli!

Roman oxucuya mötərizələr içində nağılı kimi təqdim olunan Xosrovun dilindən nəql olunur və roman boyu qarşımıza çıxan mötərizələrin içindəki müdaxilələr mətn təhkiyəsinin estetikasından xəbər verir. Bu yolla müəllif həm təyyiri-libas olub özünü mətnə nağılı kimi daxil edir, həm də yazılanların sadəcə mətn kim oxunması gərəkdini nişan verir.

Mətn şifahi xalq ədəbiyyatında təhkiyə formalarından istifadə edilərək yazılıb, ən sadə dilə desək, "Kuma-Maniç çökəkliyi" romanını dastan və nağıl təhkiyələrinin sintezi ilə yazılmış roman hesab etmək olar. Nağılların xarakterində təsvirin minimum olması, bunun əvəzinə daha sürətli, hərəkətli dildən istifadə var. Nağıllarda sifətlərdən az istifadə olunur, feillər çoxluq təşkil edir. Dastanlar üçün isə nəqlin sürətinin qəfil, bilərəkdən azaldılması və təklif olu-

Qismət Rüstəmov sair, tədqiqatçı

Müəllimim haqqında söz

Azad müəllimi hər zaman emosional danışığı ilə tanıyıram. Bizə ədəbiyyatdan öncə insanlığı öyrədirdi (BSU Yaradıcılıq fakültəsində). Hər zaman dürüst olmağı, sözümüzü qorumağı bacarmağı tapşırırdı.

... Azad müəllim bizə ədəbiyyatın sirlərini yox, mətbəxinə açıb görsədirdi. Və pisi də, yaxşısını da örtülü kart kimi açıb qoyardı ortaya və sonda seçimi özümüze buraxardı. Özü-nüz qiymət verin, nəyin, kimin arxasınca gedəcəksinizə öz seçiminiz olsun — deyirdi. Yə-

ğunu bilirdim. Bir kəlmə yazdı: "Yaxşıdı!". Bu artıq mənim üçün dünya demək idi. Bilirdim ki, o yalandan heç nəyə yaxşı deməz. Nəyə bundan həvəsləndim gələn sayda ikinci bir yazı da göndərdim. Eyni təmkinlə yeni cavab: "Çox pinti!"

Azad müəllim üçün ya yaxşı var, ya da pis. O orta həddli nəyə xətir demək yoxdur.

... Tanıdığımıza, dərs aldığıma və mənə tanıtırdıqlarına görə bir ömür minnətdar olacağım müəllimim olub Azad Qaradərəli!

Sükut ölkəsinin vətəndaşları (Romanın ilk nəşrinə yazılmış ön söz)

Borxesin sevdiyim bir fikri var: "Klassika xüsusi şəkildə yazılmış yox, xüsusi şəkildə oxunmuş əsərlərdir." Hər dəfə bu cümlə ağılıma gələndə fikirləşirəm ki, görünə tamamilə başqa bir ədəbiyyat tarixi yazmaq mümkündürmü? Elmlər Akademiyasının başdansovdu hesabatlanandan, dərslərinin yenilənməyən proqramından fərqli bir ədəbiyyat tarixi! Məncə, mümkündür. Belə deyək, riyaziyyatda sadə bir qayda var: toplananların yeri dəyişəndə, cəm dəyişmir, yəni ki, iki üstəgəl iki həmişə dördür. Amma ədəbiyyatda vəziyyət

başqa cürdür. Fikrimcə, tütalim, Əkrəm Əylisli "Ətirşah masanı" "Kür qırağının meşələri"ndən əvvəl yazsaydı, tamamilə başqa yazıçı olardı. Demək ki, nə qədər fatalist səslənsə də, təkcə müəllifin hansı çağda doğulduğundan yox, həm də müəllifin öz əsərlərini yaradıcılığının hansı dövründə yazdığından da danışmaq olar və bu çoxsaylı kombinasiyalar həmişə fərqli nəticələr verəcək. Kəsəsi, müəllifin yaşı bədiilə mətnlərdə təkcə təcrübənin artması deyil, müəllifin yaşı bədiilə mətnlərdə həm də hər şey qucaqlamaq istəyən, hər şeyə eti-

nan vəziyyətin bir neçə formadan istifadə edilərək (hərbə-zorba, fəxriyyə, mədhiyyə, sual-cavab və s) həll edilməsi xarakterikdir. Bu mənada "Kuma-Maniç çökəkliyi" romanının dinamik tempi nağıllardan gəlmə çoxsaylı feillərdən istifadə ilə müşayiət olunursa, çox geniş lüğət tərkibi, sinonim zənginliyi və ifadə formalarının dəyişməsi isə dastanlara xasdır.

Roman sətir aralarında gizlənməmiş çox xarakterik məqamlarla zəngindir. Tütalim, mənim üçün şagirdlərinə hər şeyi inadla əzbərləndən müəllimin adının Hafiz ol-